

9. Ситар Г. В. Синтаксичні фразеологізми в розрізі конструкційної граматики. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 458 с.
10. Словник української мови в 11 томах. Київ: Наука, 1970–1980.
11. Стасюк Н. В. Семантичні та прагматичні ознаки мовленнєвого акту заклику (на матеріалі українського політичного дискурсу). *Лінгвістика: зб. наук. пр.* Луганськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2014. № 1(31). С. 85–94.
12. Шевченко Л. І., Сизонов Д. Ю. Лінгвістична експертиза: підручник / за заг ред. Л. І. Шевченко. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2021. 244 с.

Ольга Костриба
(*м. Івано-Франківськ*)

МОТИВУВАЛЬНА СПРОМОЖНІСТЬ МОНОСЕМАНТИЧНИХ НУМЕРАТИВІВ У СТАТУСІ ВЕРШИН СЛОВОТВІРНИХ ГНІЗД: ДИВЕРГЕНЦІЯ СЕМ ТА ЇХНЄ ЗГАСАННЯ

Актуальним завданням сучасної лінгвістики є опис семантичного входу твірних слів у значеннєві структури похідних. Аналіз мотивувальної здатності лексико-семантичних варіантів (ЛСВ) є домінуючим в україністиці та відображений у наукових розвідках М. В'яткіної [1], В. Грещука [3], О. Івасюк [4; 5], Л. Коржик [7], Н. Мірошкіної [9], В. Мусатова [10], О. Петрів [11], І. Самойлової [12], О. Ситникової [13], Т. Ястремської [14] та інших. Натомість семний рівень лексичних значень мовних одиниць досліджено в аспекті семізації в працях І. Ковалика [6], Л. Коржик [7] та ін. (див. також [2, с. 213–230]). Мотивувальна здатність непохідних моносемантичних числівників сучасної української мови щодо розходження мінімального компонента значення непохідного твірного в семантичній структурі дериватів, які згруповані за принципом гніздування, досі не був предметом лінгвістичного дослідження, що й становить **новизну** роботи.

Логічною підставою для деталізації дериваційної спроможності семем семним виявом слугувало залучення явища семантичної дивергенції до інтерпретації багатозначного слова, яке організовує деривати в комплексну системоутворювальну структуру – словотвірне гніздо (СГ), що потрактоване як багатовимірна конфігурація, яка накопичує похідні, мотивовані різними ЛСВ багатозначного твірного з можливими конвергентними та епідигматичними частинами й має статус дивергентного СГ [4, с. 135].

Словотвірні гнізда з моносемантичними вершинами позбавлені статусу дивергентних, однак їм характерні дивергентні відношення в межах ЛСВ,

відтак вони набувають статусу СГ семени. Відсутність семних зв'язків свідчить про те, що словотвірне гніздо становить найпростіший, елементарний, зразок щодо словотворчої спроможності твірного слова загалом, зрештою, знаходиться поза межами дивергентних та конвергентних відношень. Кожен із цих типів репрезентує словотвірне гніздо лексеми (за принципом дивергентного СГ із багатозначною лексемою (див. [5, с. 34]).

Аналіз дENUMеративного словотворення сучасної української мови на базі шістнадцяти СГ дав змогу вичленувати словотвірні гнізда моносемантичних лексем дискретного змісту, а саме – шість, сім, вісім, дев'ять, десять, сірок. Дериваційний простір досліджуваних гнізд становить 567 одиниць: СГ шість – 83 од. (10 числівників, 31 іменник, 36 прикметників, 6 прислівників), СГ сім – 90 од. (11 числівників, 37 іменників, 36 прикметників, 6 прислівників), СГ вісім – 101 од. (20 числівників, 38 іменників, 35 прикметників, 8 прислівників), СГ дев'ять – 37 од. (10 числівників, 9 іменників, 12 прикметників, 6 прислівників), СГ десять – 239 од. (63 числівники, 77 іменників, 84 прикметники, 4 дієслова, 11 прислівників), СГ сірок – 17 од. (1 числівник, 10 іменників, 6 прикметників).

Дивергентний підхід до опису семантико-мотивувальної спроможності вершинних конституентів СГ сприяє виявленню в значеннєвій структурі моносемантів сем («цифра, число» та «кількість»), їхнього входження вглиб словотвірного гнізда, а також з'ясуванню згасання дериваційної спроможності ЛСВ₁ на двох ярусах, що розкриває поступовість «затихання» мотивувальної здатності непохідних твірних: 1) на рівні глибини входження семи в значеннєві структури дериватів СГ, 2) на рівні інертності мотивувальної спроможності семем багатозначних похідних слів (дет. про семантичне згасання див. [8, с. 26]).

1. «Затихання» на рівні глибини входження семи в значеннєві структури дериватів СГ

Задля встановлення та відображення дивергентних відношень у ЛСВ послуговуємося умовними позначеннями: знаком стрілки, що спрямована вліво (←), репрезентовано безпосередню мотивацію вершинними семемами / семами похідних слів; напрямом семем / сем до вершини СГ ЛСВ; знаком стрілки, що спрямована вправо (→), – опосередковану мотивацію вершинними семемами / семами дериваційно спроможних похідних; напрямом семем / сем вглиб СГ ЛСВ; знаком стрілки, що спрямована вниз (↓), – епідигмати; знаком вертикальної лінії (|) – дериваційно спроможні кодеривати, де

кількість ліній вказує на ступінь словотворення; цифрами 1, 2 тощо позначено семени багатозначних похідних.

Розглянемо детально дивергентні характеристики СГ із вершинними нумеративами-моносемантами.

Дивергентні відношення СГ шість. СГ ЛСВ₁: «цифра, число» (I ст.): ← *шістна́дцять* («числ. кільк. Назва числа 16 і його цифрового позначення // <...>»)¹; «кількість» (III ст.): ← *ше́стєро* («числ. кільк., збірн. Шість (уживається з іменниками чоловічого і середнього роду, що означають назви істот і предметів, з іменниками, що вживаються в множині і можуть мати одиничне значення, а також з особовими займенниками в множині)») → || *шестері́к* («1. *заст.* Запряг із шести коней // у знач. присл. *шестериком*. Шістьма кіньми») → *шестерико́вий* («1. *заст.* Стос. до шестерика (у 1 знач.)»), || *шестері́к* («2. Давньоруська міра (ваги, об'єму, ліку і т. ін.)») → *шестеричо́к* («Зменш. до шестерик 2»), *шестерико́вий* («2. Який складається з шести частин»); || *шестерня́*¹ («*заст.* Те саме, що шестерик 1 // у знач. присл. *шестернею*. Шістьма кіньми») → *шестерні́й* («*заст.* 1. Який має запряг із шести коней або признач. для запрягання шести коней»); || *шестерня́*² («*розм.* Те саме, що шестірня») → *шестеренча́стий* («Стос. до шестірні; який має шестірні»), *шестеренні́й* («Те саме, що шестеренчастий»); || *шесті́рня* («Зубчасте колесо, яке передає рух») → *шестерінча́стий* («Те саме, що шестеренчастий»).

Дивергентні відношення СГ сім. СГ ЛСВ₁: «цифра, число» (I ст.): ← *сімдеся́т* («числ. кільк. Назва числа 70 його цифрового позначення // <...>»); «кількість» (III ст.): ← *се́меро* («числ. кільк. Збірн. до сім») → *семері́к* («*заст.* Предмет, який складається з семи однакових частин // Сім пар волів») → *семері́ця* («*заст.* Семерик»), *семері́чний* («Який складається із семи одиниць, частин, предметів»).

Дивергентні відношення СГ вісім. СГ ЛСВ₁: «цифра, число» (I ст.): ← *вісімсо́т* («числ., кільк. Назва числа 800 та його цифрового позначення // <...>»); «кількість» (IV ст.): ← *во́сьмеро* («числ., збірн. Вісім (уживається з іменниками чоловічого роду, що означають живих істот, з іменниками середнього роду, що означають назви істот і речей, з іменниками, що вживаються в множині й можуть мати одне значення, а також з особовими займен-

¹ Звідси й надалі лексичні значення слів подано за «Словником української мови» в 20 томах (том 1–11, 2010–2019), «Словником української мови в 11 томах (1970–1980), «Великим тлумачним словником сучасної української мови» за редакцією В. Бусела (2001).

никами в множині») → *восьмерік* («1. Предмет, який складається з восьми частин // <...>») → **восьмеричний* → *восьмерічне* (субст.) («Восьмеричне и – назва літери давньоруської абетки на позначення звука і, що мала числове значення 8»).

Дивергентні відношення СГ дев'ять. СГ ЛСВ₁: «цифра, число» (I ст.): ← *дев'ятдеся́т* («числ. кільк., діал. Дев'яносто – Назва числа 90 і його цифрового позначення // <...>»); «кількість» (III ст.): ← *дев'ятеро* («числ. кільк. Зб. до дев'ять») → *дев'ятерік* («Предмет, який складається з дев'яти частин») → *дев'ятериковий* («Прикм. до дев'ятерик»).

Дивергентні відношення СГ десять. СГ ЛСВ₁: «цифра, число» (I ст.): ← *п'ятдеся́т* («числ. кільк. <...> // Кількість із п'ятдесяти одиниць»); «кількість» (III ст.): ← *деся́тка* («1. <...> // Назва групи людей з десяти осіб // <...>») → || *здесяткува́ти* («рідко. 1. іст. Здійснювати десяткування») → *здесяткований* («1. Дієприкм. пас. до здесяткувати // *здесятковано, безос. пред.*»), *здесятковувати* («рідко. 1. іст. Здійснювати десяткування»), || **десяткува́ти* → *десяткува́ння* («іст., розм. Дія за знач. десятикування»). **Енідигматичне СГ десять:** послаблення семантики (III ст.): *здесятковувати* («рідко. 1. іст. Здійснювати десяткування») ↓ *здесятковувати* («2. *перен.* Знищувати значну частину певного народу, армії і т. ін.»). Завдяки транспозиційності семантики останньої ланки енідигматичної частини досліджуване СГ десять не розпадається на сукупність гнізд.

Елементарне СГ сорок. СГ ЛСВ₁: «кількість» (II ст.): ← *сороко́вий* («1. Числівник порядковий, відповідний до кількісного числівника сорок») → *сороковіни* («мн. Сороковий день після чиєї-небудь смерті; поминки в цей день»), *сороківець* («Те саме, що сороківка 1 – 1. Дрібна монета вартістю двадцять копійок або сорок крейцерів // Грошовий знак вартістю сорок карбованців»), *сорокі́вка* («1. Дрібна монета вартістю двадцять копійок або сорок крейцерів // Грошовий знак вартістю сорок карбованців»).

2. «Затихання» мотивувальної спроможності семем багатозначних похідних слів

«Затиханню» сем на семемному рівні передують інертність похідних ЛСВ.

Загальна кількість багатозначних похідних у межах СГ із вершинами-моносемантами становить 200 одиниць: у СГ *шість* – 25 од. (24 двозначні, 1 п'ятизначне), у СГ *сім* – 29 од. (20 двозначних, 5 тризначних, 4 чотиризначних), у СГ *вісім* – 39 од. (38 двозначних, 1 тризначне), у СГ *дев'ять* – 8 од. (7 двозначних, 1 п'ятизначне), у СГ *десять* – 92 од. (76 двозначних,

13 тризначних, 1 чотиризначне, 2 п'ятизначні), у СГ sóрок – 7 од. (7 дво-значних).

Загалом «затихло» 375 похідних семем, які розташовані на таких ступенях деривації: на I ст. – 83 «затихання», на II ст. – 272 «затихання», на III ст. – 20 «затихань». Зазначимо, що інертність похідних ЛСВ максимально супроводжує сему «кількість» – 375 «затихань», які репрезентуємо статистичними формулами в межах гнізд, де перше число – це загальна кількість похідних семем, що згасли, скісна риска (/) відокремлює інертні ЛСВ першого / другого / третього ступенів, знак мінуса (–) вказує на відсутність «затихань»: у СГ шість – 43:22/18/3; у СГ сім – 69:13/54/2; у СГ вісім – 68:18/43/7; у СГ дев'ять – 18:10/8; у СГ десять – 192:29/157/6; у СГ sóрок – 12:10/2); епідигматична частина СГ десять характеризується «затиханнями» поодинокі (3:1/–/2), натомість семі «цифра, число» не властиве поступове зниження дериваційної спроможності.

Висновки. Отже, СГ із вершинами-моносемантами шість, сім, вісім, дев'ять, десять мають статус СГ із дивергентними відношеннями; елементарне СГ sóрок перебуває поза межами явища дивергенції.

Семи «цифра, число» «затихають» на I ступені словотворення в усіх аналізованих гніздах, окрім СГ sóрок; сема «кількість» затихає на різних дериваційних кроках: на II ст. – у СГ sóрок, на III ст. – у СГ шість, СГ сім, СГ дев'ять, СГ десять, на IV ст. – у СГ вісім.

Перспективність дослідження полягає в аналізі мотивувальної спроможності лексико-семантичних варіантів на рівні сем інших класів твірних слів.

Література

1. Вяткина М. В. Полисемия словообразовательной формы (на материале русских говоров): 10.02.01: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Кемерово, 2004. 27 с.
2. Гушпін О. В. Семантико-дериваційна характеристика словотвірного гнізда з вершиною шість. *Збірник наукових праць і матеріалів на пошану Ірини Ощипко*. 2018. С. 213–229.
3. Грещук В. В. Словотвір і полісемія. *Студії з українського мовознавства*. Івано-Франківськ, 2009. С. 58–68.
4. Ивасюк О. В. Дивергентные процессы в словообразовательном гнезде глагола физического восприятия осознать. *Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології*. 2019. Вип. 8. Ч. 1. С. 135–144. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=tp_psf_2019_8\(1\)_25](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=tp_psf_2019_8(1)_25) (дата обращения: 15.11.2022).
5. Ивасюк О. В. Дивергентное словообразовательное гнездо как объект исследования функциональной дериватологии. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgi-

irbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/spml_2013_18_7.pdf (дата обращения: 12.02.2023).

6. Ковалик І. І. Про семізацію та семемізацію у словотвірному гнізді кореня -зелен- в українській мові. *Вчення про словотвір. Вибрані праці*. Львів: Місто НВ, 2007. С. 347–357.
7. Коржик Л. І. Структурно-семантична типологія відприкметникових словотвірних ланцюжків у сучасній українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02. Івано-Франківськ, 1999. 24 с.
8. Костриба О. В. Семантичне згасання мотивувальної спроможності багатозначних нумеративів: дивергентно-конвергентний підхід. *Закарпатські філологічні студії Transcarpathian Philological Studies*. 2022. Т. 1. Вип. 25. С. 24–31.
9. Мирошкина Н. О проблеме типов полисемии в современном словообразовании. *Университетские чтения – 2016. Материалы научно-методических чтений ПГЛУ*. Пятигорск: ПГЛУ. 2016. С. 186–192.
10. Мусатов В. Н. Словообразовательная полисемия отглагольных существительных с нулевым суффиксом, совмещающих значения лексических и синтаксических дериватов. *Ученые записки*. 2010. С. 150–158.
11. Петрів О. І. Словотворча спроможність дієслів на позначення внутрішнього стану істоти в сучасній українській мові: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Івано-Франківськ, 2019. 302 с.
12. Самойлова І. А. Деякі підходи до інтерпретації дериваційних відношень між значеннями полісемічного слова. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського*. 2010. Вип. 12. С. 169–174.
13. Ситникова О. В. Словотвірне гніздо з вершиною «єсть» у російській мові: становлення і сучасний стан: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02. Дніпропетровськ, 2004. 24 с.
14. Ястремська Т. О. Семантична опозиція «верх – низ»: прислівники в говорах української мови (епідигматичний аспект). *Gwary Dzdiś*. 2018. Vol. 10. S. 59–78. URL: <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/gd/article/view/21735/20840> (дата звернення: 28.11.2021).

Катерина Кучмак
(*м. Кропивницький*)

ДО ПРОБЛЕМИ ВІДМІНЮВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ВЛАСНИХ НАЗВ ВОДНИХ ОБ'ЄКТІВ ЖІНОЧОГО РОДУ ПЕРШОЇ ВІДМІНИ М'ЯКОЇ ГРУПИ

Постановка проблеми. Різномасштабні проблеми походження, словотворення, відмінювання гідронімів досліджували С. О. Вербич, О. П. Карпенко, В. В. Лучик, Л. Т. Масенко, І. В. Муромцев, Я. П. Редьква, О. С. Стрижак, З. Т. Франко, В. П. Шульгач. Варто зауважити, що в сучасному мовознавстві бракує системного опису словозміни українських власних назв водних об'єктів, зокрема гідронімів жіночого роду першої відміни м'якої групи, що й зумовило актуальність розвідки.